

ББК ТЗ(4Укр7)5-22

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКІ МІСТА \ В НАРАТИВНИХ МАТЕРІАЛАХ ХІХ СТ.

А. С. Кухлев

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу наративних джерел відтворено сторінки історії великих населених пунктів Південної України ХІХ ст., висвітлено ряд аспектів їхнього господарського, суспільного, духовного розвитку. Наративні джерела містять багатий, а в ряді випадків й унікальний матеріал, однак вимагають ґрунтовного критичного аналізу.

Ключові слова: наративні джерела, спогади, щоденники, записки мандрівників, місто, листування, Південна Україна.

Проблема відродження минулого нашої Батьківщини, в тому числі її окремих регіонів, належить до найбільш актуальних завдань сучасної української історичної науки. Одним із цікавих з економічної, політичної та історичної точки зору регіонів є Південь України. Дослідити його історію допомагають джерела особового походження, які містять багатий, а в ряді випадків і унікальний матеріал, однак вимагають критичного аналізу із застосуванням широкого комплексу джерелознавчих прийомів. З огляду на це даний вид джерел поділяється дослідниками на такі групи: 1) мандрівні записки, матеріали експедицій; 2) мемуари, спогади, автобіографічні записки; 3) матеріали листування [1]. На думку дослідниці М. Г. Казьмирчук, «джерела особового походження – унікальні історичні джерела, в яких поєднується відбиток епохи та індивідуальності, що не знайшли відображення в офіційних документах конкретної історичної доби» [2]. Їхнє значення обумовлюється наявністю багатого фактичного матеріалу, насиченістю спостереженнями та роздумами авторів про описувані події, яскравим відображенням колориту, духу часу, настроїв і подробиць життя пересічних громадян. Разом з тим, працюючи над матеріалами особового походження, необхідно брати до уваги особливість їхнього походження, оскільки їм притаманний певний суб'єктивізм у сприйнятті тих чи інших подій, явищ.

Проблема вивчення та використання в історичній науці матеріалів особового походження знайшла відображення в дослідженнях історичного, краєзнавчого, джерелознавчого спрямування. Серед праць, присвячених їхньому вивченню та аналізу, можна назвати роботи М. Казьмирчук [3], В. Константинової [4], А. Гедьо [5], К. Баханова та І. Лимана [6], О. Колястрок [7], Н. Шушлянікової [8], С. Арабаджи [9] та ін.

Метою даної розвідки є аналіз наративних матеріалів як джерел з історії населених пунктів Південної України ХІХ ст. та визначення їхньої інформативної значущості.

Слід відзначити, що найбільше в наративних джерелах ХІХ ст. відображене життя Одеси. Саме до «Південної Пальміри» були прикуті погляди багатьох сучасників, коли вони бували на Півдні України. Особливості географічного розташування, природа, історія, етнічне розмаїття міста зробили його справжньою перлиною краю.

Чималий пласт матеріалів, присвячених Одесі, залишили представники чиновництва. Державна служба в різних канцеляріях та установах давала можливість бути ближче до начальства і на власні очі спостерігати за тими процесами, які відбувалися в регіоні. Читаючи спогади, неважко помітити одну деталь: їхніх авторів об'єднувала спільна риса – надзвичайно шанобливе ставлення до влади. Майже всі позитивні зміни в житті губернії або міста державні службовці пов'язували з діяльністю його адміністрації. Дійсно, задля справедливості не можна не відмітити великого внеску,

який зробили високопосадовці у розвиток південноукраїнських земель. Серед них, звичайно, виділяється фігура новоросійського генерал-губернатора М. С. Воронцова.

Епізоди про його службову діяльність зокрема зафіксував М. П. Щербінін. Будучи протеже М. Воронцова, він у 1825 р. отримав посаду в цивільній канцелярії князя. Перебуваючи достатньо тривалий час при високому начальстві, М. Щербінін гідно проявив свої здібності і зробив хорошу кар'єру. Спогади про своє життя та службу він виклав у декількох працях. У них М. П. Щербінін дав високу оцінку своєму керівникові, описуючи великі господарські зусилля, котрі вживав генерал-губернатор для розвитку всієї губернії та окремих її міст. Зусилля М. Воронцова, писав автор записок, наприклад, призвели до зростання добробуту Бердянська [10].

Цікаво, що таку ж думку знаходимо в щоденниках титулярного радника В. К. Крижанівського, який був довіреною людиною високопосадовця в Бердянську. Вивчаючи щоденникові записки, бачимо, що його автора вирізняло, передусім, поважання державницького «начала» та шанобливе ставлення до влади, починання та реформи якої він сприймає з розумінням та інтересом. Так, у заснуванні Бердянська, на його переконання, в дуже вдалому місці, в успішному розвитку міста, особливо в перші роки існування, В. Крижанівський вбачає велику заслугу свого патрона: «...по ходатайству ... князя ... мы осчастливлены были дарованием 10-и летней льготы городу...» [11].

Загалом, щоденники В. К. Крижанівського, які він вів майже 40 років, є напрочуд цінним інформативним джерелом з історії Бердянська. В них представлена широка картина розвитку міста, міститься цінна інформація про розвиток судноплавства та морського порту, торгівлі, хліборобства та садівництва, міського будівництва, освіти та охорони здоров'я. Крім того, в ньому відображені визначні події, що сталися в Бердянську протягом півстоліття і учасником або свідком яких довелося бути автору щоденника.

Чиновником у канцелярії М. Воронцова був П. Т. Морозов. Він належав до числа найбільш освічених людей в адміністрації генерал-губернатора. Маючи неабиякі літературні здібності, П. Т. Морозов активно долучався до видання «Одесского Вестника», «Новороссийского календаря», «Одесского альманаха». Він залишив декілька нарисів, присвячених своєму перебуванню в Одесі. Один з них так і називається – «Из одесских воспоминаний». Спогади надають уявлення про дозвілля місцевої аристократії, зокрема літературні вечори, обіди, що влаштовувалися в будинках знаті. Важливе місце в записках займає постать видатного державного діяча М. Л. Магницького, спілкування з яким стало помітною подією для одеського бомонду. Автор передає зміст кількох бесід з високопосадовцем: в основному в них порушувалися фінансові, торговельні та господарські питання.

Також П. Морозов описує зустріч з іншою не менш відомою особою того часу – О. С. Струдзою, істориком-аматором, автором праць з релігійної та політичної проблематики, дипломатом і благодійником. О. Струдза мав доволі реакційні погляди. Можна сказати, що він був одним із апологетів теорії «офіційної народності». Зокрема, ним висловлювалися думки про особливий характер православних народів, історичну місію Росії в рятуванні Заходу тощо. Такі погляди П. Морозов зафіксував, відвідавши вечір у графині Едлінг, де перед присутніми виступав О. Струдза [12]. В другій половині 1830-х рр. М. Л. Морозов залишив службу, Одесу та оселився в Пензенській губернії. Однак навіть і там він не перестав думати про місто своєї молодості. В листах до О. Г. Тройницького він часто згадує Одесу, цікавиться міськими новинами, нарікає, що не може повернутися. Аби бути в курсі всіх подій, П. Морозов просить адресата надіслати йому місцеву періодику [13].

У 1827 р. деякі південноукраїнські міста відвідав І. С. Жиркевич. Це був рік, що передував російсько-турецькій війні. На той час І. С. Жиркевич служив у військовому департаменті. Його місія полягала в контролі за ходом воєнних приготувань, в закупці необхідних матеріалів та сировини, в зборі важливих відомостей про господарське становище краю. В Одесі Жиркевича цікавили ціни на ліс, сірку, свинець, фарбу. Він детально описує якість та вартість товарів, повідомляє про відносини між ним та місцевими купцями. Із наведених фактів можна зробити висновок, що чиновник був чесною людиною, яка не вдавалася до фінансових зловживань [14]. Наступного разу І. С. Жиркевич відвідав Одесу влітку 1828 р. Він продовжував робити необхідні закупівлі, причому в ще більших розмірах – Росія активно готувалася до війни з Туреччиною.

Спогади М. А. Філіппова відтворюють окремі сторінки історії одеського Ришельєвського ліцею 40–60-х рр. ХІХ ст. Незважаючи на те, що, головним чином, вони буди присвячені педагогічній діяльності талановитих вчених – професорів Філіпа та Генріха Брунів, записки яскраво передають атмосферу взаємовідносин між викладачами та ліцеїстами, чиновниками та педагогами. У М. А. Філіппова ліцей – це потужний навчальний заклад з талановитими професорами та прогресивними формами навчання (наприклад, поділом вищих класів на факультети). Зі спогадів дізнаємося про відвідування ліцею високопосадовцями – ревізором-сенатором, міністром народної освіти, схвальне сприйняття деякими викладачами реформ 1860-х рр. тощо.

М. А. Філіппов з теплом, притаманним більшості авторів спогадів про Одесу, згадує місцевий бульвар: «Сюда весною и летом собирается все одесское общество и здесь сходятся все близко знакомые и составляют все новые знакомства» [15]. Саме на бульварі автор записок, будучи гімназистом, познайомився з письменником М. Гоголем. Також були зустрічі з актором Мартиновим та іншими відомими особами. На цьому «всеобщем Одесском рандеву», пише Філіппов, протягом багатьох років проходили його зустрічі з професором Філіпом Бруном.

Про Ришельєвський ліцей згадував О. Маркевич. Він писав про умови служби викладацького складу, які були доволі тяжкими через «строгие предписания и всякого рода стеснения» [16]. Тут мали місце наклепи, що в свою чергу викликали ревізії зі сторони начальства. Особисті спогади Маркевича певною мірою доповнюють спогади М. Філіппова. Разом із тим, між ними існують деякі відмінності стосовно наведення дат та прізвищ дійових осіб. Маркевич, як колишній учень професора Ф. Бруна, вносить свої уточнення, але, на нашу думку, вони не псують загального враження від записок М. Філіппова.

Відомо, що Одесу часто відвідували різні культурні діячі. Чимало талановитих акторів, музикантів, літераторів яскраво проявили тут свій талант, таким чином допомігши місту в оформленні статусу культурної столиці Півдня. На початку 70-х рр. ХІХ ст. Одесою проїжджав актор А. А. Нільський. У своїх спогадах він описує зустріч з відомим театральним діячем М. К. Милославським, який на той час мешкав та працював в Одесі [17].

Про своє перебування в Одесі згадував відомий музикант М. Я. Афанасьєв. Він мав тут два концерти та познайомився з відомим композитором А. Вьотаном. Цією зустріччю Афанасьєв дуже дорожив. Музикант тепло згадував час, проведений разом з колегою в Одесі [18].

Цікавий випадок із театрального життя Миколаєва повідомив у своїх спогадах артист імператорських театрів О. О. Алексєєв. Йшлося про те, як багатий городянин на прізвище Бенкендорф настільки захопився однією із актрис трупи, що запропонував їй та авторові записок розірвати контракт із своїм директором. Після того Бенкендорф

виплатив не лише неустойку, але й дав кошти на створення нового театального підприємства в Миколаєві, яке очолив той же Алексєєв [19].

Вивчаючи наративні джерела з історії Південної України, інколи можна побачити, що автори спогадів або мемуарів зосереджують свою увагу на розкритті якоїсь однієї теми чи проблеми, яка виявилася значущою в їхньому житті. У М. А. Кретчмера такою подією стало перебування в Сирітському відділенні військових кантоністів у Катеринославі. З гіркотою автор описує умови життя, побут та заняття кантоністів, звичаї та поведінку начальства. Він робить це для того, «...что...нигде не встречал описания быта кантонистов того времени, как будто бы они были не люди, тогда как об арестантах пишут довольно много. Между тем, быт кантонистов, если был не хуже, то ни в каком случае не лучше арестанта» [20]. У відділенні панувала надзвичайно жорстка дисципліна. За будь-яку провину нещадно карали різками. Юний вік кантоністів не рятував їх від езекуцій. Причому, деяким начальникам, пише М. Кретчмер, знущання над підлеглими приносило велике задоволення. Його дядькові за паління сигари призначили 500 ударів різками, після чого той тяжко захворів і помер. Єдиним більш-менш позитивним фактом у житті кантоністів, відмічав М. Кретчмер, було навчання. Вчителі (теж із кантоністів) добре знали свої предмети та користувалися хорошою репутацією серед вихованців.

У записках О. І. Михайловського-Данилевського детально відображена подорож імператора Олександра I по Росії в 1818 р. Поміж іншого в них містяться цікаві відомості про перебування царя в Одесі. Ці три дні, пише автор записок, імператор назвав «одними из приятнейших в своей жизни». Місто представилось Олександрові в своєму найкращому вигляді. Він оглянув казенні заклади, приватні училища, зустрівся з графом Ланжероном, який тоді обіймав посаду генерал-губернатора. Імператор був настільки задоволений Одесою, що «...послал фельдъегеря в Париж вручить орден св. Андрея Первозванного дюку де-Ришелье, создателю Одессы» [21].

Цікаві відчєння про Одесу, Миколаїв та Херсон середини ХІХ ст. залишила О. П. Шишкіна в спогадах «Записки и воспоминания русской путешественницы по России в 1845 году». Цей твір до цього часу не втратив свого яскравого колориту і знайомить читачів з людьми, архітектурними пам'ятниками, господарством, побутом городян крупних міст Півдня. В Одесі О. П. Шишкіна милувалася пам'ятником герцогу Ришельє, величними сходами, що вели від нього до самого моря, архітектурою, уславленим приморським бульваром, палацом князя Воронцова. Вона залишила цінні відомості про розвиток судноплавства [22]. Потім О. Шишкіна вирушила до Миколаєва, який в цілому залишив у неї добрі враження. Їй сподобалися місцеві церкви, сад, обсерваторія та гідрографічне депо, адміралтейство, вразили успіхи міста в галузі суднобудування. Наступною зупинкою мандрівниці став Херсон, втім, місто викликало в неї невеселі почуття через бідність населення, занедбаний вигляд будинків. Поза увагою мандрівниці не залишилися місцеві пам'ятки. Вона відвідала церкву Святої Катерини, згадує могилу князя Потьомкіна, описує пам'ятник принцу Виртемберзькому, могилу англійця Говарда [23].

Часто подорожуючих до Одеси призводило бажання познайомитися з рідкісними старожитностями та історичними пам'ятниками. Так, завдяки подорожнім запискам М. І. Городоцького, який проводив наукові розвідки на Півдні, дізнаємося про роботу Одеської міської публічної бібліотеки та Одеського музею старожитностей. Городоцький знайомить своїх читачів з двома особистостями – директором музею, віце-президентом Одеського товариства історії та старожитностей професором В. Юргевичем і пушкінознавцем, збирачем матеріалів про перебування поета на Півдні Л. Мацієвичем. У записках М. Городоцького знаходимо зневажливе ставлення до місцевого єврейства: «...жид завладел всем, решительно всем: и торговлей, и домами, и

землями, и банками, и городским управлением, и даже успел прихватить, как бы кстати, и православную церковь...» [24].

Коротенький епізод, присвячений перебуванню в Одесі, міститься в спогадах С. В. Скалон, доньки відомого в XVIII ст. письменника та діяча В. В. Капніста. Софія Василівна відвідала Південь під час подорожі в 1819 р., однак спогади були написані нею пізніше – в 1859 р. В Одесі С. Скалон перебувала разом із своєю тіткою Д. О. Державіною. Як водиться зазвичай у подібних випадках, мандрівниця описує візити до різних цікавих осіб, в тому числі до генерал-губернатора графа Ланжерона. Вельможа був дуже уважним до гостей і забезпечив їм приємне перебування в місті [25].

Майже такі самі короткі відомості про місто, але в інший час (середина 70-х рр. XIX ст.), знаходимо в Є. Рагозіної. Під час поїздки на Балкани мандрівниця вела щоденник. Спогади про Одесу в основному пов'язані з враженнями авторки від зустрічі з директором Російського товариства пароплавства і торгівлі адміралом Чихачовим. На думку Рагозіної, це був видатний діяч і талановитий ініціатор в справі розвитку торговельних відносин Росії зі східними портами. Високу оцінку Чихачову давали іноземні комерсанти. Як пише мандрівниця, «...все отправители предпочитали грузить свои товары на наши пароходы, вследствие чего компании других государств не выдерживали конкуренции с нашим обществом» [26]. Є. Рагозіна не мала достатньо коштів на дорогу, а тому звернулася до Чихачова з проханням трохи здешевити їй проїзд до Хіуса. Чиновник не лише наказав видати мандрівниці безкоштовний квиток, а й забезпечив їй надійний супровід в якості одного зі своїх підлеглих.

Відомості про становище південноукраїнських земель першої чверті XIX ст. можна знайти в записках лейб-хірурга Д. К. Тарасова. Супроводжуючи імператора Олександра I в чисельних поїздках, він залишив цікаві спогади. Так, під час останньої подорожі імператора до Криму в 1825 р. в записках згадуються Маріуполь і Бердянськ. Їхній господарський розвиток (головним чином, за рахунок торгівлі) обумовлювався вигідним географічним розташуванням. Але якщо в Маріуполі, пише Д. Тарасов, вже була торговельна пристань, то в Бердянську гавань тільки передбачалося розбудувати.

У Таврійській губернії увагу подорожуючих привернули німецькі колонії менонітів, єврейські колонії та поселення духоборців. Меноніти, які розмістилися на р. Молочній, справили надзвичайно гарне враження: «...трудолюбивые...немцы в короткое время преобразовали этот край в лучшую населенную провинцию» [27].

Такого не можна було сказати про євреїв. Землеробство не користувалося в них популярністю, а тому вони всіляко відверталися від сільської праці. Духоборці ж, як і меноніти, проявили себе вправними господарями.

Південна Україна неодноразово привертала увагу іноземних мандрівників, дипломатів, торговців. Спогади та записки багатьох з них стали цінним джерелом з історії краю. Зокрема, в щоденникові француза Стефана Грелле-де-Мобільє, який подорожував Росією в 1818–1819 рр., зафіксовані деякі епізоди перебування мандрівника в Катеринославі. Тут Грелле-де-Мобільє зустрівся з поважними особами: Контеніусом, попечителем німецьких колоній, херсонським губернатором та місцевим вельможею (графом, прізвище якого не вказується). Програма перебування в місті включала також огляд місцевих в'язниць, лікарень та училищ. Але чи не найбільше вражень у мандрівника викликав візит до ректора духовної семінарії Макарія та знайомство з сектантами – молоканами та духоборами.

«Макарій – человек весьма смиренный и с глубоким религиозным чувством», – пише Грелле-де-Мобільє. Владика розповів йому про своє духовне життя, нарікаючи при цьому на зайву кількість обрядів під час богослужби та перебільшене шанування ікон. Не менші здивування в мандрівника викликали стосунки між священником та молоканами, коли Макарій без перешкод міг бути присутнім на молитві «духовних

християн», які, в свою чергу, не соромились православного священнослужителя. В своєму щоденнику Грелле-де-Мобільє детально описав релігійні погляди молокан, розповів про відвідування сіл духоборців та колоній менонітів [28].

Матеріали листування виявляються не менш цікавим джерелом для вивчення минулого південноукраїнських міст. У листах XIX ст. знаходимо різноманітні повідомлення про події, безпосередніми учасниками або свідками яких ставали автори епістоляріїв. Поет, прозаїк, перекладач Г. А. Глінка, передаючи свої враження від подорожі Південною Україною, писав у листі, датованому липнем 1816 р., про відвідування Одеси. Мандрівник прожив в місті чотири дні. Він був свідком святкувань на честь великого князя. Г. Глінка також пригадує свої візити до англійського консула Джемса [29].

Серед матеріалів листування, зокрема, можна назвати лист видатного російського літературного критика та громадського діяча В. Г. Белінського від 24 червня 1846 р., в якому він описує своє перебування в Катеринославі. Це оригінальне, на думку автора листа, місто, мало прями та широкі вулиці і поєднувало в собі риси як розкоші, так і запустіння. Свідченням того були величний собор, який стояв на недобудованій центральній площі, недоведені до кінця реставраційні роботи палацу Потьомкіна, наявність великої кількості мазанок, худоба на вулицях тощо. Утім, В. Белінському дуже сподобалися місцеві сади. Милуючись природою, він із захопленням розповідає про дерева, що росли в них [30].

Про деякі події в культурному житті Одеси йдеться в листі видатного російського композитора О. С. Даргомижського до відомої співачки Л. І. Кармаліної. Зокрема, в джерелі повідомлялося про успішні концерти співачки в Південній Пальмірі після її повернення на батьківщину із зарубіжних гастролей Італією та Францією. У листі йдеться про те, що музикальні твори О. Даргомижського, які виконала Л. Карамліна, були тепло зустряті одеською публікою [31].

Таким чином, матеріали особового походження відрізняються індивідуальним сприйняттям середовища, в якому опинилися автори, подій і явищ, свідками яких вони були. Вони дають багатий матеріал для подальшого дослідження історії населених пунктів Південної України. Мандрівники, мемуаристи, автори записок і листів залишили цінні відомості про розвиток господарства, особливості релігійного, соціального та культурного життя населених пунктів Півдня. Разом з тим, у роботі з матеріалами особового походження слід враховувати фактор суб'єктивності. З іншого боку, вони краще, ніж інші джерела, передають духовну атмосферу часу їхнього створення. Вивчення та залучення джерел особового походження у загальний комплекс джерел несе в собі серйозні переваги. Адже саме в них зберігається для нащадків досвід участі предків у історичному бутті та їхнього усвідомлення себе та свого місця в ньому.

Серед подальших перспектив вивчення матеріалів особового походження на сучасному етапі на першому місці стоїть розробка методологічних і методичних проблем їхнього використання у наукових дослідженнях; пошук і наукова атрибуція неопублікованих нарративних джерел; створення зведеного каталогу опублікованих і неопублікованих матеріалів. З погляду біографічного джерелознавства нагальною є потреба створення бібліографічного реєстру щоденників, мемуарів, мандрівних записок та матеріалів листування, які могли би при нагоді стати важливим джерелом з історії окремих регіонів України, в тому числі її Півдня. Виконання цих завдань дасть змогу ввести до наукового обігу значний масив цінної історичної та біографічної інформації.

РЕЗЮМЕ

В статтю на основі аналізу нарративних джерел показані сторони історії великих населених пунктів Південної України XIX ст. Освітлено ряд аспектів їх господарського, суспільного, духовного розвитку. Охарактеризовано інформацію

ционный потенциал материалов личного происхождения как ценного источника по изучению прошлого южноукраинских городов, урбанизационных процессов в крае. Нарративные источники, к которым относятся записки путешественников, мемуары, воспоминания, автобиографические записки, материалы переписки содержат богатый, а в ряде случаев и уникальный материал для дальнейшего исследования истории Южной Украины.

Материалы личного происхождения отличаются индивидуальным восприятием среды, в которой оказались авторы событий и явлений, свидетелями которых они были. Путешественники, мемуаристы, авторы записок и писем оставили ценные сведения о развитии хозяйства, особенностях религиозной, социальной и культурной жизни населенных пунктов Юга. Определяющей чертой материалов личного происхождения как исторического источника является их субъективизм, что объясняется специфическим (сугубо индивидуальным) происхождением; субъективное происхождение мемуаров, дневников, записок путешественников и материалов переписки делает их незаменимым источником для биографических и просопографических исследований. При этом они, однако, требуют критического анализа с применением широкого комплекса источниковедческих приемов и методов. Вместе с тем нарративные источники несут в себе ценный культурологический материал, который является незаменимым при исследовании ментальности той или иной эпохи, группы людей, отдельной личности.

Ключевые слова: нарративные источники, воспоминания, дневники, записки путешественников, город, материалы переписки, Южная Украина.

SUMMARY

On the basis of analysis of narrative sources page shows the history of large settlements of Southern Ukraine of the XIX century. Highlighted a number of aspects of their economic, social, and spiritual development. Characterized by information potential materials of personal origin as a valuable source for the study of past Southern Ukrainian cities, urbanization processes in the region. Narrative sources, which include notes of travel, memoirs, memories, autobiographical notes, correspondence materials contain rich, and in some cases, unique material for further study of the history of Southern Ukraine.

Materials personal origin different individual perceptions of the environment in which the authors were, developments and events they had witnessed. Travelers memoirs, the authors notes and letters left valuable information about the development of the economy, especially the religious, social and cultural life of the settlements in the South. The defining feature of materials of personal origin as a historical source is their subjectivity, due to the specific (especially individual) origin; subjective origin of memoirs, diaries, notes and travelers of correspondence makes them indispensable source for biographical and prosopographical research. At the same time, however, they require critical analysis using a wide range of source devices and methods. However, the narrative sources carry valuable cultural material that is indispensable in the study of the mentality of a particular era, a group of people an individual.

Keywords: narrative sources, memoirs, diaries, notes, travelers, city, materials, correspondence, Southern Ukraine.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Гедьо А. В., Шажко А. С. Матеріали особового походження як інформативне джерело з історії іноземців Південної України / А. В. Гедьо, А. С. Шажко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2011_64/ist/ist7.pdf.

2. Казьмірчук М. Г. Джерела особового походження / М. Г. Казьмірчук. – К.: Логос, 2010. – 242 с.
3. Там само. – С. 6.
4. Константинова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки) / В. М. Константинова. – Запоріжжя: АА Тандем, 2010. – 596 с.
5. Гедьо А. В. Соціально–економічний розвиток грецьких громад України середини XVII–XIX ст.: джерелознавчий аспект / А. В. Гедьо. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 399 с.
6. Баханов К. А. Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники / К. А. Баханов, И. И. Лыман. – Запорожье: Просвіта, 2002. – 218 с.
7. Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / О. Коляструк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/journal/2008/2/13.pdf>.
8. Шушлянікова Н. В. Соціокультурна історія Херсонщини кінця XVIII – початку XX ст. за наративною літературою: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. В. Шушлянікова. – Херсон, 2002. – 203 с.
9. Арабаджи С. С. Повсякденне життя грецького населення Північного Приазов'я кінця XVIII–початку XX ст.: джерелознавчий аспект: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / С. С. Арабаджи. – Донецьк, 2012. – 262 с.
10. Щербинин М. П. Кн. М. С. Воронцов и Н. Н. Муравьев. (Из служебных воспоминаний М. П. Щербинина / М. П. Щербинин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memoirs.ru/rarhtml/1328Sherbinin.htm>.
11. «Бердянський літописець» Василь Крижанівський / Упор. І.І. Лыман, В.М. Константинова. – Бердянськ–Київ–Едмонтон: РА «Тандем–У», 2007. – С. 155.
12. Из одесских воспоминаний П.Т. Морозова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.runivers.ru/bookreader/book406307/#page/335/mode/1up>.
13. Письма П. Т. Морозова к А. Г. Тройницкому [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memoirs.ru/rarhtml/1460RS1897_1.htm.
14. Записки Ивана Степановича Жиркевича, 1795-1848 гг. / И. С. Жиркевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memoirs.ru/rarhtml/1481RS76_17_10.htm.
15. Филиппов М. А. Профессоры братья Бруны. Из воспоминаний М. А. Филиппова / М. А. Филиппов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memoirs.ru/rarhtml/1262Filipov.htm>.
16. Маркевич А. Поправки и дополнения к статье «Профессоры братья Бруны» / А. Маркевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memoirs.ru/rarhtml/1263Markevic.htm>.
17. Нильский А. А. Из воспоминаний артиста А. А. Нильского / А. А. Нильский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Nilski_IV_93_12.htm.
18. Афанасьев Н. Я. Воспоминания Н. Я. Афанасьева / Н. Я. Афанасьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Afanasiev_IV90_8.htm.
19. Алексеев А. А. Воспоминания артиста Императорских театров А. А. Алексеева / А. А. Алексеев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Alexeev_IV92_7.htm.
20. Кретчмер М. А. Воспоминания М. А. Кретчмера / М. А. Кретчмер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Kret_IV88_3_4_5.htm.
21. Михайловский-Данилевский А. И. Записки А. И. Михайловского-Данилевского. 1818 год / А. И. Михайловский-Данилевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Mih_Danil_IV92_5.htm.

22. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России, в 1845 году. Ч. 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.knigafund.ru/books/55067/read#page1>.
23. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России, в 1845 году. Ч. 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.my-shop.ru/_files/product/pdf/126/1258330.pdf.
24. Городецкий М. И. Поездка в Холм, Подолию и Бессарабию. Путевые наброски / М. И. Городецкий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Gorodeck_IV90_12.htm.
25. Скалон С. В. Воспоминания С. В. Скалон (урожденной Капнист) / С. В. Скалон. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Skalon_IV91_6.htm.
26. Рагозина Е. А. Из дневника русской в Турции перед войной 1877–1878 гг. / Е. А. Рагозина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Ragoz_RS10_141.htm.
27. Тарасов Д. К. Воспоминания моей жизни, Записки почетного лейб-хирурга Д.К. Тарасова. 1782–1866 / Д. К. Тарасов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memoirs.ru/rarhtml/1179Tarasov.htm>.
28. Греллэ-де-Мобилье С. Дневник Греллэ-де-Мобилье. Записки квакера о пребывании в России. 1818-1819 / С. Греллэ-де-Мобилье [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memoirs.ru/rarhtml/1310GrDeMobil.htm>.
29. Глинка Г. А. Письма из Юга / Г. А. Глинка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.memoirs.ru/rarhtml/1480RS76_17_9.htm.
30. Из письма В. Г. Белинского О пребывании в Екатеринославе в 1846 г. 24 июня 1846 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=19.
31. Александр Сергеевич Даргомыжский. Материалы для его биографии. 1813-1869 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memoirs.ru/rarhtml/1417ASDarg.htm>.

Надійшла до редакції 20.11.2014 р.

ББК Ч213(4Укр)6+4216(4Укр)18

ЖІНКА В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ 20–30-х рр. ХХ ст. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ

А. В. Гедьо, Ю. В. Горданова

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто матеріали листування українських жінок-істориків, на основі яких зроблено висновки щодо місця та ролі жінки в українському науковому просторі в 1920–1930-х рр. Використання епістолярної спадщини в якості джерела надає змогу розглядати роль жінки в історичній науці не лише з боку фактів, а й з боку емоцій і переживань самих репрезентанток.

Ключові слова: науковець, історична наука, жінка, репресії, листи.